

Борис Бажанов

АЗ БЯХ СЕКРЕТАР НА СТАЛИН

София, 2014

Преводът е направен по изданието:

Борис Бажанов

ВОСПОМИНАНИЯ БЫВШЕГО СЕКРЕТАРЯ СТАЛИНА

Книгоиздательство „Всемирное слово“, Санкт-Петербург, 1992

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Петър Попов, превод, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-954-321-413-6

БОРИС БАЖАНОВ

АЗ БЯХ
СЕКРЕТАР
НА СТАЛИН

Превод от руски
Петър Попов

Редактор
Любен Козарев

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
ГЛАВА 1. ПОСТЪПВАНЕ В ПАРТИЯТА	9
ГЛАВА 2. В ОРГОДЕЛА. УСТАВ НА ПАРТИЯТА	16
ГЛАВА 3. СЕКРЕТАР НА ОРГБЮРО.....	30
ГЛАВА 4. ПОМОЩНИК НА СТАЛИН – СЕКРЕТАР НА ПОЛИТБЮРО.....	46
ГЛАВА 5. НАБЛЮДЕНИЯ НА СЕКРЕТАРЯ НА ПОЛИТБЮРО.....	60
ГЛАВА 6. В БОЛШЕВИШКИТЕ ВЪРХОВЕ.....	78
ГЛАВА 7. СТАВАМ АНТИКОМУНИСТ	95
ГЛАВА 8. СЕКРЕТАРИАТЪТ НА СТАЛИН. ВОЕННИТЕ.....	114
ГЛАВА 9. СТАЛИН.....	129

ГЛАВА 10.	
ТРОЦКИ.....	141
ГЛАВА 11.	
ЧЛЕНОВЕТЕ НА ПОЛИТБЮРО.....	153
ГЛАВА 12.	
ПРЕВРАТЪТ НА СТАЛИН	166
ГЛАВА 13.	
ГПУ. СЪЩНОСТ НА ВЛАСТТА	181
ГЛАВА 14.	
ПОСЛЕДНИ НАБЛЮДЕНИЯ	201
ГЛАВА 15.	
ПОДГОТОВКА ЗА БЯГСТВО	216
ГЛАВА 16.	
БЯГСТВОТО. ПЕРСИЯ. ИНДИЯ.....	230
ГЛАВА 17.	
ЕМИГРАЦИЯ. ФИНЛАНДИЯ. БЕРЛИН	248
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	271
ИНТЕРВЮ НА БОРИС БАЖАНОВ ЗА СПИСАНИЕ „СЪРВЕЙ“.....	279
УКАЗАТЕЛ НА ТЕРМИНИТЕ.....	301

ПРЕДГОВОР

Моите спомени се отнасят главно за периода, когато бях помощник на генералния секретар на ЦК на ВКП (Централен комитет на Всесъюзната комунистическа партия) Сталин и секретар на Политбюро на ЦК на ВКП. Бях назначен на тези длъжности на 9 август 1923 г. Но станах антикомунист и избягах от Съветска Русия на 1 януари 1928 г. през персийската граница. Във Франция през 1929 г. и 1930 г. публикувах някои от моите наблюдения под формата на статии във вестници и в книги. Главният интерес в тях беше насочен към действителния механизъм на комунистическата власт, слабо познат по това време на Запад, към някои представители на тази власт и към някои исторически събития от тази епоха. В своите описания винаги съм се старал да бъда скрупулъзно точен, описвайки само това, което съм видял или зная с безусловна сигурност. Властта в Кремъл никога не направи и опит да оспори това, което съм писал (и не би могла да го направи), а предпочете тактиката на пълно мълчание – моето име не трябваше да се споменава никъде. Най-ревностният читател на моите статии бе не друг, а Сталин. Бегълци от съветското посолство във Франция твърдяха, че той е изисквал всяка моя нова статия незабавно да му се изпраща със самолет.

Напълно точен съм в описанията на фактите и събитията, но според споразумение с моите приятели, останали в Русия и за тяхната безопасност, бях длъжен да променя една подробност, засягаща лично мен – времето, когато станах антикомунист. Това няма значение за моите описания. Те не биха се променили от това дали съм станал противник на комунизма две години по-

рано или по-късно. Но – както се оказа – това ме постави в много неприятно положение (в една от последните глави на книгата, в която описвам подготовката на бягството си през границата, обяснявам как и защо моите приятели ме помолиха за тази неточност). Освен това за много факти и хора не можех да пиша – хората бяха живи. Например не можех да разкажа какво ми е казала личната секретарка на Ленин по много важен въпрос. Това можеше да ѝ струва живота. Сега, когато измина вече над половин век и повечето хора от тази епоха не са живи, мога да пиша за всичко, без да рискувам да докарам на някого сталински куршум.

Освен това, като описвам историческите събития, на които съм бил свидетел, мога да направя изводите и заключенията, които произтичат от непосредствените наблюдения. Надявам се, че това ще помогне на читателя да разбере по-добре същността на тези събития и на целия отрязък от епохата на комунистическата революция.

ГЛАВА 1.

ПОСТЪПВАНЕ В ПАРТИЯТА

Гимназия. Университет. Разстрел на демонстрация.
Постъпване в партията. Ямпол и Могилъов. Москва. Висше
техническо училище. Дискусия за профсъюзите. Въстанието в
Кронщад. НЕП. Учение

Роден съм през 1900 г. в град Могилъов-Подолски в Украйна. По време на февруарската революция през 1917 г. бях ученик в VII клас на гимназията. През пролетта и лятото на 1917 г. преживях всички събития на революцията и преди всичко постепенното разпадане на старата система на живот. След Октомврийската революция това разпадане се ускори. Фронтът се срина. Украйна се отдели. Украинските националисти оспорваха на болшевиките властта в Украйна. Но в началото на 1918 г. германски войски окупираха страната, с тяхна поддръжка се възстанови някакъв ред и се установи твърде странната власт на хетман Скоропадски – формално украинско-националистическа, а по същество – неопределено консервативна власт.

Животът се върна в по-нормално русло, занятията в училище отново тръгнаха и през лятото на 1918 г. завърших гимназия, а през септември отидох да продължа образованието си във физико-математическия факултет на Киевския университет. Уви, обучението в университета продължи не за дълго. Към ноември се очерта поражението на Германия и германските войски започнаха да напускат Украйна. В университета закипя революционна

дейност, митинги, речи. Властта затвори университета. В това време изобщо не се занимавах с политика. Смятах, че за моите 18 години не разбирам достатъчно основните въпроси на живота и на обществото. Но както повечето студенти, бях много недоволен от прекъсването на обучението. Бях дошъл в Киев от далечната провинция да уча. И затова, когато беше обявена студентска демонстрация на улицата срещу сградата на университета в знак на протест срещу неговото закриване, аз се включих в демонстрацията.

Тук получих много важен урок. Пристигналият с товарни автомобили отряд гвардейци слезе, строи се и без каквото и да е предупреждение откри стрелба по демонстрантите. При вида на пушките тълпата се разпръсна. Срещу пушките останаха 30–40 човека, които счетоха за недостойно да бягат като зайци само при вида на полиция. Те бяха или убити (двадесетина човека), или ранени (останалите дванадесетина). Аз бях в числото на ранените. Куршум се плъзна по челюстта ми. Останах 2–3 седмици в болница.

Учението бе прекратено, възобнови се борбата между болшевиките и украинските националисти, а аз се върнах в родния си град да се лекувам и да размишлявам върху хода на събитията, в които, противно на желанието ми, започнах да участвам. През лятото на 1919 г. четях много, като се стараех да се ориентирам в марксизма и в революционните учения и програми.

През 1919 г. се развихри гражданска война с настъпление на белите армии от покрайнините към центъра. Но нашият Подолски край беше встрани от тази кампания, а властта се оспорваше между петлюровци и болшевики. През лятото на 1919 г. реших да постъпя в большевишката партия.

На нас, учащите се младежи, комунизмът изглеждаше необикновено интересен опит за създаване на ново, социалистическо общество. Ако исках да взема участие в политическия живот тук, в моята провинциална среда, изборът беше само между украинските националисти и комунистите. Украинският национализъм с нищо не ме привличаше – за мен той беше свързан с отстъпление от висините на руската култура, с която бях възпитан. Съвсем не бях възхитен и от практиката на комунизма, както я виждах в обкръжаващия ме живот. Но си казвах (и не само аз), че не би трябвало много да се изисква от малокултурни и при-

митивни болшевики, произхождащи от неграмотни работници и селяни, които разбират и претворяват в живота лозунгите на комунизма дивашки. По-образованите и разбиращи хора трябва да изправят тези грешки и да строят новото общество така, че то да съответства повече на идеите на вождовете, които някъде далече, в центровете, действат за доброто за народа си.

Куршумът, който получих в Киев, не подейства силно на моето политическо съзнание. Но въпросът за войната изигра за мен значителна роля.

През всичките години от моята младост бях поразяван от картините на многогодишната безсмислена касапница, каквато бе Първата световна война. Независимо от младостта си ясно разбирах, че на никой от воюващите войната не може да донесе нещо, което да заслужава милионите жертви и колосалните разрушения. Разбирах, че разрушителната техника е достигнала такива нива, че старите методи за решаване на споровете между великите държави губят всякакъв смисъл. И ако политиките на тези държави се вдъхновяват от старата политика на национализъм, която е била допустима преди един век, когато от Париж до Москва пътят е траел два месеца и страните са могли да живеят независимо една от друга, то сега, когато животът на всички страни е свързан (а от Париж до Москва пътят е два дни), ръководителите на държавите ще банкрутират и ще носят голяма част от отговорността за идващите след войните революции, променящи стария начин на живот. По това време приемах за чиста монета Цимервалдските и Кинталските протести на интернационалистите против войната. Много по-късно разбрах в какъв възторг са били ленинистите от войната, щом тя може да им донесе революция.

Встъпвайки в местната партийна организация, скоро бях избран за секретар на околийската организация. Веднага ми се наложи да започна борба с чекистите, изпратени от губернияския център за организиране на местна ЧК. Тази околийска ЧК реквизира къщата на нотариуса Афенев (богат и безобиден старец) и го разстреля. Поисках от партийната организация незабавно закриване на ЧК и изпращане на чекистите във Веница (губернияския център). Организацията се колебаеше, но бързо я убедих. Градът беше еврейски и повечето членове на партията бяха евреи. Властта се сменяше всеки два-три месеца. Попитах организацията дали разбира, че за безсмислените разстрели, извършвани от

чекистите садисти, ще отговаря местното еврейско население, което при поредната смяна на властта е заплашено от погром. Организацията ме подкрепи. ЧК беше закрита.

Съветската власт не се задържа дълго. Дойдоха петлюровци. Известно време бях в Жмеринка и Виница, където през януари 1920 г. бях назначен неочаквано за завеждащ губернския отдел на народното образование. Тази моя кариера беше прекратена от заболяването ми (възвратен тиф), а след това и от смъртта на моите родители от петнист тиф. Прибрах се в родния си град. Там бяха още петлюровците. Те не ме закачаха – местното население поръчителства, че съм „идеен комунист“, на никого нищо лошо не съм правил и съм спасил града от чекисткия терор.

Скоро властта отново се смени – дойдоха болшевиките. След това болшевиките пак отстъпиха. Започна Съветско-германската война. Но към лятото на 1920 г. околийският град Ямпол отново беше превзет и бях назначен за член и секретар на Ямполския ревком. Едва ли някога след революцията Ямпол е видял по-доброжелателна и мирна власт. Председателят на ревкома Андреев и двамата членове, Трофимов и аз, бяхме мирни и добри хора. Това видя вдовицата на чиновника, в чиято къща тримата живеехме и се хранехме (полугладувахме) заедно – независимо от цялата ни власт.

След месец беше превзет Могилъв, аз бях изпратен там и отново избран за секретар на околийския партийен комитет.

През октомври Съветско-полската война приключи. През ноември беше завзет Крим. Гражданската война завърши с победа за болшевиките. Реших да замина за Москва и да продължа учението си.

През ноември 1920 г. пристигнах в Москва и бях приет в Московското висше техническо училище. Там имаше, разбира се, местна партийна група, която водеше анемичен партийен живот. Партията смяташе, че в страната има огромен недостиг от верни технически специалисти и нашата работа (на партийните студенти) е преди всичко да се учим, което и правехме.

В центъра вече се докоснах до живота на партията. След приключване на гражданската война страната започна да преминава към мирно строителство. Комунистическите методи за управление за три години от началото на болшевишката революция изглеждаха установени, но имаше ожесточени споро-

ве в партийната върхушка по време на знаменитата дискусия за профсъюзите, която се проведе в края на 1920 г. За всички нас, редовите членове на партията, нещата изглеждаха така, като че има спор за методите за ръководене на стопанството, по-точно на промишлеността. Изглеждаше, че част от партията, начело с Троцки, смяташе първоначално армията да стане трудова и да възстанови стопанството, прилагайки твърда военна дисциплина. Част от партията (Шляпников и работническата опозиция) смяташе, че управлението на стопанството трябва да се предаде на профсъюзите. Накрая Ленин и неговата група бяха и против трудовата армия, и против профсъюзното управление на стопанството, като предлагаха стопанството да се ръководи от стопански съветски органи, отказвайки се от военните методи. Победи Ленин – макар и трудно.

Само след няколко години, когато вече бях секретар на Политбюро, разглеждайки стари архивни материали на Политбюро, разбрах, че дискусията е била измислена нарочно. По същество е била борба на Ленин за мнозинство в Централния комитет на партията. Ленин се е страхувал в този момент от прекомерното влияние на Троцки и се стремил да го отслаби и отдалечи от властта. Второстепенният въпрос за профсъюзите е бил изкуствено раздухан. Троцки е почувствал изкуствеността на цялата тази машинация и почти две години след това отношенията му с Ленин силно охладнели; в по-нататъшната борба за власт този епизод и неговите последствия ще играят значителна роля.

През март 1921 г., когато се провежда конгрес на партията, всички членове на партийната организация на Висшето техническо училище бяха бързо извикани в районния комитет. Казаха ни, че сме мобилизирани. Раздадоха ни пушки и патрони и ни разпределиха по заводите, които в по-голямата си част бяха закрити. Трябваше да сме въоръжена охрана, за да предотвратим възможни работнически действия против властта. Бяха дните на Кронщадското въстание.

Около две седмици трима студенти бяхме охрана на закрит завод. С мен бяха моят другар-комунист Юрка Акимов и руският германец със сиви очи Ханс Лемберг. След няколко години, когато станах секретар на Политбюро, го издигнах на поста секретар на Спортинтерна. Той обаче се оказа интригант от най-долна проба. Изгубих Юрка Акимов от поглед след две-три години. В

Съветската енциклопедия неотдавна прочетох, че той е заслужил професор по металургия.

На партийния конгрес през март Ленин изнесе доклад за замяна на зърнения данък с продоволствен данък. В цялата официална съветска историческа литература този момент се представя като въвеждане на НЕП. Това не е съвсем вярно. Ленин достигна не така бързо до идеята за НЕП. По време на гражданската война и през лятото на 1920 г. зърното се взимаше от селяните насила. Властта пресмяташе приблизително колко зърно във всеки район трябва да има у селяните. Количествата за изземване се разпределяха по райони и на домакинства и след това зърното и продуктите се събираха от т.нар. подотряди, като се използваше най-груб произвол, за да се изхранят армията и градовете. Това ставаше по разпределение. При това селяните не получаваха почти никакви промишлени стоки – такива практически нямаше. През лятото на 1920 г. избухнаха селски въстания. Най-известното беше Антоновското (в Тамбовска губерния), което продължи до лятото на 1921 г. Освен това започна значително намаляване на посевиите – селяните не искаха да произвеждат излишно зърно, което и без друго ще им отнемат. Ленин разбра, че нещата отиват към катастрофа и трябва от догматичен комунизъм да се върне към реалния живот, давайки на селяните някакъв смисъл от тяхната стопанска работа. Разпределението беше заменено с продоволствен данък, т.е. селянинът бе задължен да предаде определени количества продукти данък, а с останалото можеше да разполага.

Кронщадското въстание гласна мисълта на Ленин по-нататък – в страната цареше глад, общо недоволство и липса на промишлени стоки. Да се възстанови не само селското стопанство, но въобще стопанството можеше само ако се даде стопански стимул на населението, т.е. да се мине от комунистическа фантастика към нормално разменно стопанство. Ленин предложи това в края на май на X Общоруска партийна конференция, но довърши формулирането на НЕП чак в края на октомври на Московската губернска партийна конференция (по-нататък ще разкажа какво ми казаха неговите секретарки, вече след смъртта му, за неговите мисли през този период).

Продължавах да уча. Избраха ме за секретар на партийната организация. Това не ми пречеше много – партийният живот във Висшето техническо беше нарочно слабоактивен.

През цялата 1921 г. в страната цареше глад. Нямаше никакъв пазар. Трябваше да се живее само с дажбата. Тя се състоеше от един фунт (400 грама) хляб на ден (смес от Бог знае какви отпадъци) и 4 ръждиви рибни консерви на месец. В стола на училището даваха веднъж през деня малко пшенична каша с вода без следа от мазнина и – защо ли – без сол. С такъв режим много не можеше да се издържи. За щастие дойде лятото и можеше да се иде на лятна практика в завод. Аз и трима приятели избрахме практика в захарен завод (учехме в химикотехнологичен факултет) в моята родна Могилевска околия. Там се понахранихме – дажбата се даваше във вид на захар, а захарта можеше да се разменя за всякаква друга храна.

Есента се върнах в Москва и продължих обучението си. Уви, поради гладния режим към януари отслабнах извънредно много и се изтосих. Тогава реших отново да отида в Украйна.

В лабораторията за количествен анализ мой съсед беше младият симпатичен студент Саша Володарски. Той беше брат на Володарски – петербургския комисар по печата, убит през лятото на 1918 г. от работника Сергеев. Саша Володарски беше приветлив и скромен младеж. След като чули неговата фамилия, го попитали: „Вие роднина ли сте на известния Володарски?“, той отговори: „Не, не, съименник.“

Попитах за мнението му кого би предложил на моето място като секретар на първичната организация. Защо? Обясних: искам да замина, не мога повече да гладувам.

– А защо не направите като мен? – попита Володарски.

– Какво?

– Аз половин ден уча, половин ден работя в ЦК. Там има различни дела, които могат да се вземат и в къщи. Между другото, апаратът на ЦК сега се разширява силно, има нужда от грамотни работници. Опитайте.

Опитах. Това, че в миналото бях секретар на околийския комитет на партията и сега съм секретар на първичната организация във Висшето техническо училище, се оказа сериозен аргумент и завеждащият деловодството на ЦК Ксенофонов (бивш член на колегиума на ВЧК), който извършваше първоначалния подбор, ме насочи към Организационния отдел на ЦК, където и бях приет.

ГЛАВА 2.

В ОРГОТДЕЛА.

УСТАВ НА ПАРТИЯТА

Орготделът на ЦК. Отчитане на местния опит. Статията на Каганович. Конгресът на партията. Докладът на Ленин. Проект за нов устав на партията. Каганович, Молотов, Сталин. Моят устав е приет. Лоскутка, Володарски, Маленков, Тихомиров, Лазар Каганович. „Ние, другари, петдесетгодишните...“ Михайлов. Молотов. Циркулярната комисия. Справочникът за партийния работник. Известията на ЦК

По това време се осъществи голямо разширение и укрепване на партийния апарат. Едва ли не най-важният отдел на ЦК по това време беше организационно-инструкторският отдел, където попаднах. Скоро той беше обединен с организационно-разпределителният отдел. Наред с основните подотдели (организационен и информационен), беше създаден и неособено важният отдел за отчитане на местния опит. Неговите функции бяха неясни. Бях назначен за редови сътрудник в този отдел. Той се състоеше от завеждащ – стария партиец Растопчин – и петима редови сътрудника. Растопчин и трима от петте негови подчинени гледаха на работата като на временна и синекурна. Самият Растопчин се появяваше веднъж в седмицата за по няколко минути. Когато го питаха какво всъщност трябва да се работи, той се усмихваше

и отговаряше: „Проявявайте инициатива.“ Трима от петте проявиха инициатива – намериха си работа, която ги удовлетворява повече, и в нея те скоро успяха. Райтер след редица сложни игри стана отговорен инструктор в ЦК, а след това и секретар на някакъв губернски комитет. Кицис търпеливо изчака назначението на Райтер и когато това стана, замина с него. Зорге (не японският) искаше да работи в чужбина по линия на Коминтерна. Само Николай Богомоллов, ореховозуевски работник, се опитваше да работи. Той беше симпатичен и разумен човек. След време стана помощник на завеждащия отдела за набиране на партийни работници, след това заместник на завеждащия на същия отдел и след това, защо ли, търговски представител в Лондон. В чистката през 1937 г. изчезна – вероятно е загинал.

Първоначално почти нищо не върших, наблюдавах и продължавах ученето. След тежката 1921 г. моите битови условия рязко се подобриха, но през цялата 1921 г. в Москва и гладувах, и живеях в мизерна квартира. По нареждане на районния съвет за нас (с моя приятел Юри Акимов) беше заделена отчуждена от „буржоата“ стаичка (мебелите се състояха от леген за умивалник и кана с вода под прозореца). През зимата температурата спаднаше до 5° под нулата и водата в каната замръзваше. За късмет подът беше дървен и ние с Акимов се завивахме с кожуси (с козината навътре) и, като се притискахме един към друг за топлина, спяхме на пода в ъгъла, поставяйки под главите си книги вместо липсващите възглавници.

Сега положението се промени. Сътрудниците на ЦК живееха в други условия. За мен беше отделена стая в Дом V на Съветите – бившият хотел „Лоскутка“ (на ул. „Тверска“ № 5), който обикновено наричаха Дом на ЦК V, тъй като там живееха изключително само служители на ЦК на партията. Бяха обаче само редови служители – по-отговорните живееха в Кремъл или в Дома на Съветите (на ъгъла на ул. „Тверска“ и ул. „Мохова“).

Не бях работил много, когато ми се наложи да се сблъскам със завеждащия Орготдела Каганович.

Под негово председателство се провеждаше инструктивно съвещание по въпросите на „съветското строителство“. Изпратиха ме да съм секретар на това съвещание (просто бях под ръка). Каганович произнесе извънредно смислена реч. Не я записвах, а правех само протокол на съвещанието.

След няколко дни редакцията на списание „Советское строителство“ поиска от Каганович уводна статия. Каганович отговори, че няма време да я напише. Не беше вярно. Работата е в това, че макар способен и енергичен, Каганович беше напълно неграмотен. Обущар по професия, никога не получил някакво образование, пишеше с груби граматични грешки, а да пише литературно изобщо не умееше. Понеже секретарствах на съвещанието, редакцията се обърна към мен. Обещах, че ще опитам.

Спомняйки си какво каза Каганович, го изложих под формата на статия. Тъй като беше ясно, че всички мисли в нея не са мои, а на Каганович, отидох при него и казах: „Другарю Каганович, ето вашата статия за съветското строителство. Записах това, което казахте на съвещанието.“ Каганович го прочете и беше учуден: „Действително, това е всичко, което казах, но как хубаво е изложено.“ Отговорих, че изложеното е напълно второстепенна работа, но мислите са негови и на него му трябва само да подпише статията и да я прати на списанието. Поради неподготвеност Каганович се притесняваше: „Но нали вие сте написали това, не съм аз?“ Убедих го, макар и трудно, че просто съм написал статията за него, за да му спестя време. Статията беше напечатана. Трябваше да се види колко горд беше Каганович – това беше „неговата“ първа статия. Той я показваше на всички.

Това произшествие имаше последствия. В края на март – началото на април се проведе поредният конгрес на партията. Аз, както и много други млади сътрудници на Орготдела, бяхме пратени за техническа работа в помощ на секретариата на конгреса. На конгреса се образуваха редкомисии – мандатна, редакционна и др. Оглавяваха ги стари партийни бради – членове на ЦК и видни работници по места, но работата се вършеше от млади сътрудници от апарата на ЦК. В частност в редакционната комисия, където ме изпратиха, работата ставаше така: ораторът говори на конгреса, стенографка записва речта и след като прочете стенограмата, я диктува на машинописка. Този първи текст е пълен с грешки – стенографката много неща не е разбрала, много не е дочула, нещо не е могла да запише. Но към всеки оратор е прикрепен сътрудник от редакционната комисия, който е задължен внимателно да изслуша речта. Той извършва първите корекции, давайки на текста почти окончателен вид. След това на оратора му остава само да направи незначителни поправки и така се спестява неговото време.

Политическият отчет на ЦК направи (за последен път) Ленин. Появи се въпросът на кого от сътрудниците да се поръча да слуша и да коригира. Каганович каза: „На другарят Бажанов, той ще се справи отлично.“ Така и беше решено.

Трибуната на конгреса се издига на метър и половина над пода. На трибуната е президиумът на конгреса. Отдясно (като се застане с лице към залата) в края на трибуната има катедра, зад която застава ораторът. На катедрата са и неговите помощни листа – в ранната съветска практика докладите никога не се пишеха предварително. Те се импровизираха. Най-много докладчикът да има върху лист кратък план и някакви цифри и цитати. Пред катедрата към залата се спуска стълбичка – по нея се качваха и слизаха ораторите от трибуната в залата. Тъй като по време на доклада на Ленин никой не може да се качва на трибуната, аз седях на края на стълбата на метър от Ленин. Така бях сигурен, че всичко ще чуя добре.

По време на доклада придворният фотограф (струва ми се беше Оцуп) правеше снимки. Ленин не можеше да търпи по време на доклад да го снимат за кино. Това му пречеше и прекъсваше мисълта му. Той едва се съгласи за двете задължителни официални фотографии. Фотографът го снима отляво – тогава в дълбочина неясно се виждаше президиумът. След това го снима отдясно – вижда се само Ленин и зад него е ъгълът на залата. Но и на двете снимки пред Ленин съм аз.

Тези снимки често се печатаха във вестниците: „Владимир Илич говори за последен път на конгрес на партията“, „Едно от последните публични изказвания на другаря Ленин“. До 1928 г. фигурирах винаги заедно с Ленин. През 1928 г. избягах зад граница. В Париж скоро видях, дали във в-к „Правда“, или във в-к „Известия“, познатата фотография: Владимир Илич прави последен политически доклад на конгрес на партията. Но мен вече ме нямаше. Очевидно Сталин се бе разпоредил да изчезна от фотографията.

През пролетта на 1922 г. постепенно навлизах в работата, но повече учех. Наблюдателният пункт беше много добър и бързо се ориентирах в основните процеси в живота на страната и на партията. Някои подробности понякога говорех повече от продължително изучаване. Малко си спомням за този XI конгрес на партията (1922), на който присъствах, но ясно помня изказва-

нето на Томски, член на Политбюро и ръководител на профсъюзите. Той каза: „Упрекват ни зад граница, че при нас режимът е еднопартиен. Това не е вярно. При нас има много партии. Но за разлика от чужбина, при нас една партия е на власт, а останалите са в затвора.“ Присъстващите отговориха с бурни аплодисменти.

(Дали си е спомнил Томски това изказване 14 години по-късно, когато пред него се е отворила вратата на сталинския затвор? Във всеки случай той се застреля, нежелайки да пристъпи прага му.)

Справедливостта изисква да отбележа, че в този момент имах доверие в своите вождове: щом останалите партии са в затвора, значи така трябва и така е по-добре.

През април-май същата година си дадох сметка как се развива властта. Очевидно беше, че властта все повече се съсредоточава в ръцете на партията, в ръцете на апарата на партията. В очите ми се откри едно важно обстоятелство. Организационните форми на работа на партията и на нейния апарат, които определят ефективността на работата, бяха формулирани в нейния устав. Но уставът на партията основно имаше вида, който беше приет през 1903 г. Осмата партийна конференция през 1919 г. внесе няколко боязливи изменения, но като цяло уставът, който беше пригоден за нелегалните дореволюционни времена, беше изцяло неподходящ за партия, която се намира на власт. Той прекалено стесняваше работата на партията и не даваше нужните ясни и точни формулировки.

Започнах работа и съставих проект за нов партиен устав. Преработих устава основно. Като проверих всичко, напечатах на пишеща машина два паралелни текста на устава, вляво – старият, вдясно – новият, като подчертах всички изменени места на стария и новите места на моя текст.

С този документ се явих при Каганович. Неговият секретар Балашов ми каза, че другарят Каганович е много зает и не приема никого. Настоявах:

– Все пак докладвай. Кажи му, че идвам по много важна работа.

– Е, каква пък толкова важна работа може да има при теб – настояваше Балашов.

– Все пак докладвай. Няма да си отида, докато не докладваш. Балашов докладва. Каганович ме прие.

– Другарю Бажанов, много съм зает. Само три минутки – каква е работата?

– Работата е в това, другарю Каганович, че съм Ви донесъл проект за нов устав на партията.

Каганович наистина беше учуден от дързостта ми.

– На колко години сте, другарю Бажанов?

– На двадесет и две.

– А от колко години сте в партията?

– От три.

– А известно ли ви е, че през 1903 г. нашата партия се раздели на болшевики и меншевики тъкмо по въпроса за редакцията на първа точка на устава?

– Известно ми е.

– И въпреки това се осмелявате да предложите нов устав на партията?

– Осмелявам се.

– По какви причини?

– Много прости. Уставът е крайно остарял, подходящ е за партия в нелегалност. Никак не отговаря на живота на партия, която е на власт. Не ѝ дава необходимите форми за работа и за развитие.

– Е, покажете.

Каганович прочете първата и втората точка на старата редакция и на новата, помисли.

– Това сам ли написахте?

– Сам.

Поиска обяснения. Дадох обяснения. След няколко минути показалата се на вратата глава на Балашов напомни, че има хора, на които е обещан прием, а е дошло и време за някакво важно съвещание. Каганович го отпрати:

– Много съм зает. Никога не приемам. Заседанието да се отложи за утре.

Около два часа Каганович чете, любуваше се и обмисляше моя устав, търсейки обяснения и оправдания на моите формулировки. Когато всичко свърши, въздъхна и каза:

– Е, сварихте каша, другарю Бажанов.

След това взе телефонната слушалка и попита Молотов дали може да го види по важна работа (Молотов по това време беше втори секретар на ЦК).

– Ако не е за дълго, идвайте.

– Да тръгваме, другарю Бажанов.

– Ето – каза Каганович, влизайки при Молотов, – този младеж предлага ни повече, ни по-малко нов устав на партията.

Молотов също беше смутен.

– А знае ли той, че през 1903 г...

– Да, знае.

– И въпреки това?...

– И въпреки това. Четох го.

– И как го намирате?

– Намирам го за отличен.

– Покажете ми го.

С Молотов се случи същото. В продължение на два часа проектът за устав се оглежда по точки. Аз давах обяснения, Молотов любопитстваше:

– Това сам ли написахте?

– Сам.

– Нищо не можем да направим – каза Молотов, когато дойде до края на проекта, – освен да идем при Сталин.

На Сталин също бях представен като млад безумец, който се осмелява да мести достопочтената и неприкосновена светиня – устава. След същите ритуални въпроси – на колко години съм, зная ли, че през 1903 г..., и след обяснения за причините, поради които предлагам уставът да се преработи, отново се пристъпи към четене и обсъждане на проекта. Рано или късно трябваше да дойде и въпросът на Сталин: „И това вие сам ли сте написали?“ Но сега последва и друг въпрос: „Представяте ли си какво развитие на работата на партията и на нейния живот предвижда вашият текст?“ Моят отговор беше, че много добре си представям и формулирам това развитие така и така. Работата беше там, че моят устав ставаше сериозно оръжие на партийния апарат за задържане на властта. Сталин разбра това. Аз също.

Краят беше своеобразен. Сталин взе телефона. „Владимир Илич? На телефона е Сталин. Владимир Илич, ние тук в ЦК стигнахме до убеждение, че уставът на партията е остарял и не отговаря на новите условия за работа на партията. При стария партията е в нелегалност, а сега партията е на власт и т.н.“ Владимир Илич видимо се съгласява. „Ето така – каза Сталин, – мислейки за това, разработихме проект за нов устав на партията, който ис-

каме да предложим.“ Ленин се съгласява и казва, че този въпрос трябва да се внесе на най-близкото заседание на Политбюро.

Политбюро по принцип се съгласи и предаде въпроса за предварителна разработка в Оргбюро. На 19 май 1922 г. Оргбюро създаде „Комисия за преглед на устава“. Председател беше Молотов и в нея влизаха Каганович и неговите заместници Лисицин и Охлопков и аз като секретар.

Оттогава за около година бях в орбитата на Молотов.

С устава се занимавах около два месеца. Проектът беше разпратен до местните организации със запитване за мнение, а в началото на август беше свикана Общоруска партийна конференция за приемане на новия устав. Конференцията продължи 3–4 дни. Молотов докладва проекта, делегатите се изказваха. Накрая беше избрана редакционна комисия под председателството на Молотов, в която влязоха Каганович, някои ръководители на местни организации, като Микоян (по това време той беше секретар на Югоизточното бюро на ЦК) и аз като член и секретар на комисията. Отредактирахме и комисията утвърди окончателно новия устав (формално той беше утвърден по-късно от ЦК).

Пролетта на 1922 г. прекарах в същия Дом V на ЦК в „Лоскутка“. Сътрудниците на ЦК, които живееха там, бяха групирани по лични познанства и по работата, която вършеха. Влизайки в тази среда чрез студента в МВТУ Саша Володарски, аз се сблизих с групата, която се оформи не толкова около Володарски, колкото около трите сърдечни приятелки – Лера Голубцова, Маруся Игнatieвна и Лида Володарска. Лера и Маруся бяха, както и Саша Володарски, „информатори“ в информационния подотдел на Орготдела, Лида беше секретар на този подотдел. „Информаторите“ съвсем не бяха информатори, а референти на 1–2 губернски организации. Информаторът получава всички материали за живота на тези организации и съставя бюлетини и периодични доклади до началството в Орготдела за всичко важно, което става в тези организации. Володарски и жена му бяха много общителни. При тях се отбиваше Пилняк и те много се гордееха с познанството си. За мое голямо учудване научих, че скромният и тих Саша е бил по време на гражданската война секретар на кървавата Землячка (Розалия Самоиловна), когато тя, като е била в партийното ръководство на VIII армия, се прославила с разстрели и всякакви жестокости.

Към нашата група освен мен бяха също Георгий Маленков и Герман Тихомиров.

Георгий Маленков беше мъж на Лера (Валерия) Голубцова. Беше две години по-млад от мен, но се стараше да се прави на стар партиец. В действителност той беше в партията втора година (и годините му бяха двадесет). По време на гражданската война е бил на фронта като второстепенен политработник и след това, както и аз, започнал да учи във Висшето техническо училище. Без да има средно образование, трябвало да започне в подготвителния „работнически“ факултет. Във Висшето техническо учил три години. След това умната му жена, на която всъщност е задължен за своята кариера, го вкарва в апарата на ЦК и го бута по тази линия, по която минах и аз – отначало става секретар на Оргбюро, а след моето излизане – секретар на Политбюро.

Съпругата му Лера беше доста по-умна от него. Самият Георгий Маленков правеше впечатление на посредствен човек без каквито и да е дарби. Изглеждаше винаги важен и надут. Наистина, по това време беше още много млад.

Герман Тихомиров беше една година по-възрастен от мен. Беше втори помощник на Молотов. Станало така. Когато Молотов бил петнадесетгодишен гимназист в Казан по време на Първата революция през 1905 г., той и неговият съкласник Виктор Тихомиров (между другото, син на много богати родители) са организирали революционен комитет на учениците от средните учебни заведения в Казан. В революцията през 1917 г. Виктор Тихомиров взима активно участие заедно с Молотов. Още по време на Световната война жертва много голяма парична сума за партията, което позволило издаването на вестник „Правда“, а Молотов става секретар на редакцията на „Правда“, така че възможността за издаване на вестника се дължала на него.

Наистина, през пролетта на 1917 г. Молотов, на когото в първите седмици на революцията се пада едва ли не водещата роля в партията – ръководител на печатния орган – и когото партията въобще не смяташе за политически лидер, не се задържа дълго там.

Скоро в Петербург пристигнали членовете на ЦК Каменев, Свердлов и Сталин, след това и Ленин, Троцки и Зиновиев, а Молотов пратили в провинцията. През 1919 г. той е бил пълномощник на ЦК в Поволжието, през 1920 г. – в Нижнегородския

губернски комитет на партията и в губернския изпълнителен комитет. След това, през 1920–1921 г., е секретар на Донецкия губернски комитет. Но от март 1921 г. става член на ЦК и секретар на ЦК. В продължение на една година е бил отговорен секретар на ЦК. Наистина, не Генерален, но не и технически, каквито са били секретарите преди него, например Стасов. На 3 април 1922 г. на поста първи секретар на ЦК го е сменил Сталин. Малко не достигнало начело на партийния апарат да застане Молотов, по-точно да не остане Молотов. Зиновиев и Каменев предпочели Сталин пред него само поради една причина – на този пост им е нужен противник на Троцки. Сталин бил такъв.

Виктор Тихомиров става през 1917 г. член на колегиума на НКВД, занимавайки се главно с наказателно-административна работа. През 1919 г. е изпратен да въвежда ред в Казан. Умира, доколкото си спомням, от петнист тиф.

По-младият брат, Герман, е в партията от 1917 г. До 1921 г. е в армията, известно време е на чекистка работа – в специалните отдели. Оттам излиза с някакви признаци на лудост. Явно чекистката му „работа“ не е била така проста. Молотов, идвайки в ЦК, го взима при себе си в секретариата. Тук ще работи дълги години като втори помощник на Молотов. С Молотов беше на „ти“ поради старото им познанство. Но Молотов го държеше изкъсо, непрекъснато го хокаше и мъмреше.

С някакъв особен ум не блестеше. При Молотов беше личен секретар. Много по-отговорен от него беше Василевски, умен и делови човек. Герман смяташе себе си за чекист по призвание. Отначало се чудех защо не живее в Дом I на Съветите в съответствие с поста си, а в „Лоскутка“. След това разбрах. Молотов и Василевски изтеглят от „Лоскутка“ редови сътрудници за ЦК, нужният им персонал, хора проверени. Герман ги познава, среща ги, изучава ги, осветява ги по чекистки и дава заключение дали може да им се доверяват или не може. Ползвайки познанството си с Герман, умната Лера Голубцова изстрелва нагоре своя Георгий чрез секретариата на Оргбюрото (Оргбюро беше територия на Молотов), и то с немалък успех.

Следисторията с устава се вгледаха в мен. До края на година-та работих с Каганович и с Молотов.

Лазар Мойсеевич Каганович беше необикновен с това, че беше един от тримата евреи, които останаха на власт през цяло-

то управление на Сталин. Това при сталинския антисемитизъм било възможно само благодарение на пълното отричане на Каганович от всички свои роднини, другари и приятели. Известен е например фактът, че когато сталинските чекисти дали на Сталин делото за брата на Каганович, Михаил Мойсеевич, министър на авиационната промишленост, и Сталин попитал Лазар Каганович какво мисли за това, Лазар Мойсеевич, отлично знаещ, че се готви убийство, без ни най-малко смущение отговорил, че това е работа на „следствените органи“ и не го засяга. Преди ареста Михаил Каганович се самоубива.

Лазар Каганович, след като се хвърлил в революцията, от 1917 г. се мести от място на място според нуждите на партията. В Нижни Новгород се е срещнал с Молотов, който го издигнал на пост председател на Нижниновгородския губернский изпълком. Тази среща му определила кариерата. Наистина, още е чиракувал, бил е във Воронеж, в Средна Азия, накрая във ВЦПС на профсъюзна работа. Оттам през 1932 г. Молотов го взима за завеждащ Орготдела на ЦК и оттук започва неговият бърз възход.

Едно обстоятелство изиграло значителна роля. През 1922 г. на заседание на Политбюро Ленин, обръщайки се към членовете на Политбюро, казва: „Ние, другари, петдесетгодишните (има предвид себе си и Троцки) и вие другари, четиридесетгодишните (всички останали), за нас трябва да се готви смяна, тридесетгодишни и двадесетгодишни трябва да се избират и постепенно да се готвят за ръководна работа.“ В онзи момент се ограничили с тридесетгодишните. Набелязали двама: Михайлов и Каганович.

Михайлов в това време е 28-годишен, кандидат-член на ЦК и секретар на Московския комитет на партията. През 1923 г. го избират за член на ЦК и дори го правят секретар на ЦК. Това не продължава дълго. Много скоро става ясно, че големите държавни дела не са по силите му. Постепенно го изместиха на по-ниска работа. След това беше ръководител на строителството на Днепрогес. През 1937 г. е бил разстрелян (през 1929 г. имал непредпазливостта да е с Бухарин). Като цяло изборът „за смените“ не даде резултати.

Каганович беше много по-способен. Държейки се отначало с Молотов, той постепенно стана с Молотов един от основните сталинисти. Сталин го прехвърля от едно важно място на партийния апарат на друго. Секретар на ЦК на Украйна, секретар на

ЦК на ВКП, член на Политбюро, първи секретар на Московския комитет, отново секретар на ЦК на партията, ако е нужно, Наркомпут, той изпълнява всички сталинови поръчения. Ако в началото е имал съвест и други човешки качества, то по-късно поради приспособяване към сталинските изисквания всички тези качества са изчезнали и той е станал, както и Молотов, стопроцентов сталинист. По-нататък привикна към всичко и милионите жертви не го трогваха. Когато след смъртта на Сталин Хрущов, който приживе на Сталин също се приспособяваше към всичко, изведнъж се сепна и тръгна с осъждане на сталинския режим, Каганович, Молотов и Маленков не желяеха друго освен сталинизма (гайките да бъдат навити до отказ), като предполагаха, че точно при режим от сталинистки тип могат да спят спокойно и никаква опасност не ги заплашва. Същевременно изобщо не беше ясно какъв ще бъде краят на Хрущовата либерализация за техните спокойни ръководни места, както и за целия режим.

През втората половина на 1922 г. продължавах да работя във ведомството на Каганович. Молотов и Каганович започнаха да ме назначават за секретар на разни комисии на ЦК. Като секретар на комисия бях находка и за единия, и за другия. Можех да формулирам бързо и точно. Каганович, енергичен и умен, бързо схващаше всичко, но не владееше литературния език. За него бях много ценен. Но още по-ценен в комисиите бях за Молотов.

Молотов не блестеше с нещо, но бе извънредно работоспособен бюрократ, работещ без прекъсване от сутрин до вечер. Много време му се налагаше да прекарва на заседания на комисии. В комисиите по същността на проблемите бързо се достигаше съгласие, но след това започваше безкрайна шетня за редактиране на решенията. Формулират точка от решението, но се изсипват поправки, възражения, споровете се нагорещават, при което се губи началото на формулировките и нещата съвсем се объркват. Бедата на Молотов, който иначе добре се оправя в същността на проблемите, беше, че много трудно намираше нужните формулировки.

Аз пък формулирах с лекота. Бързо намирах нужните думи. Веднага след като видя, че решението е намерено, вдигам ръка. Молотов прекратява пренията. „Слушам.“ Казвам това, до което съм стигнал. Молотов се хваща за него: „Ето това е нужно. Сега го запишете, да не го забравите.“ Успокоявам го, че няма да забравя.

„Повторете още един път.“ Повтарям. Заседанието е приключило – и сума време не е прахосано. „Вие ми пестите много време, другарю Бажанов“ – казваше Молотов. Сега ще ме предлага за секретар на безбройните комисии, където той председателства. (ЦК работи с комисии – по всеки важен въпрос след предварително обсъждане се създава комисия, която разглежда въпроса и изработва окончателния текст на решението, което се представя за утвърждаване в Оргбюро или в Политбюро.)

Една от най-важните комисии на ЦК е циркулярната. По всеки по-важен въпрос ЦК приема директива и я изпраща на местните организации. Това е циркулярът на ЦК. Циркулярната комисия на ЦК създава текста на тези циркуляри. Председателстват понякога Молотов, понякога Каганович. Вече съм утвърден като секретар на тази (постоянна) комисия. Трябва ли местните партийни организации да проведат кампания за сеитба по селата, или пререгистриране на партията и издаване на нови партийни книжки, или кампания за подписка за нов държавен заем – директивата тръгва като циркуляр.

Скоро ми стана интересно: всеки ден тръгват нови циркуляри. Кои от тях остават в сила, кои са остарели, кои са изменени от хода на събитията или от нови решения? Това никой не знае. А как местните организации се оправят в тази натрупваща се маса от циркуляри? Нямам илюзии за организационните таланти на местните партийни бюрократи. Завършвам с това, че взимам цялата маса циркуляри, изхвърлям това, което е остаряло, изменено или отменено, а всичко, което е годна директива, събирам в една книга, сортирам по въпроси, теми, раздели, време и по азбучен ред – така че да може бързо по индекс да се намери това, което е нужно – и отивам при Каганович. Сега той вече чака от мен само сериозни неща. Без много бавене намирам терминът, който го зашеметява. „Другарю Каганович, предлагам да се направи кодификация на партийното законодателство.“ Звучи тържествено. Каганович е упоен. В ход се пуска цялата машина. Молотов също е извънредно доволен. Това прави книга от 400–500 страници. Книгата си получава и име: „Справочник на партийния работник“. Печатницата на ЦК я напечатва; тя ще се произдава всяка година.

Молотов ме назначава и за секретар на редакцията на „Известия на ЦК“. Това е периодично списание и нямаше нищо общо

със всекидневника „Известия на ВЦИК“. „Известия на ЦК“ е орган за вътрешния живот на партията. Редактор си е той и тъй като редакторът е Молотов, списанието е необикновено сухо и скучно бюрократично издание. Никакъв партиен живот в него не е отражен – списанието е изпълнено с директиви и указания на ЦК. Моята секретарска работа също е напълно бюрократична. Започвам да мисля как да се откъсна от тази скучна канцеларщина, когато изведнъж (изведнъж за мен – Молотов и другите знаят за това отдавна) получавам ново, по-високо назначение. В края на 1922 г. съм назначен за секретар на Оргбюро.